UOT 94(479.24); UOT 94

TALEH CƏFƏROV
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin
Ümumi tarix və tarixin tədrisi texnologiyası kafedrasının baş müəllimi, tarix üzrə fəlsəfə doktoru,
Bakı Dövlət Universitetinin Azərbaycan tarixi (Humanitar ixtisaslar üzrə)
kafedrasının elmlər doktoru proqramı üzrə qiyabi doktorantı
taleh.ceferov.83@mail.ru

ŞƏBNƏM CƏFƏROVA
Bakı Dövlət Universitetinin Türk xalqları tarixi kafedrasının müəllimi
shabnamhaciyeva@gmail.com

ERMƏNİ MİLLİ ŞURASININ ŞUŞADA KEÇİRİLƏN QURULTAYLARI VƏ ONLARIN AXC ÜÇÜN NƏTİCƏLƏRİ (1918-1920-Cİ İLLƏR)

Şuşada Erməni Milli Şurası üzvləri tərəfindən keçirilən erməni qurultaylarının əsas məqsədi keçmiş Dağlıq Qarabağ ərazisində erməni üstünlüyünə nail olmaq, ərazisinin AXC-nin nəzarətindən çıxmasına nail olmaq idi. Buna çatmaq üçün daşnaq Ermənistanının ayırdığı hərbi və maliyə dəstəyini xüsusilə qeyd etmək lazımdır. Qurultayların keçirilməsində digər bir məsələ Qarabağ ermənilərinə AXC tərəfindən müstəsna hüquq və azadlıqların verilməsinə nail olmaq idi. 9 erməni qurultayları AXC-nin Qarabağ siyasətini axsıtmamış, əksinə əlini daha da gücləndirmişdir.

Açar sözlər: Erməni Milli Şurası, erməni qurultayları, Anrdonik, Dağlıq Qarabağ.

Giriş. XX əsrin əvvəllərində beynəlxalq güclərin səyi, eləcə də Cənubi Qafqazda baş vermiş irimiqyaslı geosiyasi dəyişikliklər nəticəsində yaranmış Dağlıq Qarabağ münaqişəsi o zamandan başlayaraq XX əsr boyunca gah səngimiş, gah da alovlanaraq "isti" və "soyuq" mərhələlərə keçmişdir. Ermənistanla Azərbaycan arasında münaqişənin "qaynar" fazasının birinci mərhələsi 1918-ci ilin mayından 1920-ci ilin noyabr ayına qədər davam etmişdir. Buna səbəb yeni müstəqil dövlətlərin sərhədlərinin Rusiya imperiyasının keçmiş quberniyalarının sərhədləri ilə uyğun gəlməməsi idi və bunun nəticəsində də Ermənistan Azərbaycana qarşı ərazi iddiaları ilə çıxış etdi. Münaqişə obyektləri, əsasən, erməni və azərbaycanlı əhalinin birlikdə yaşadığı həmsərhəd ərazilər idi. Belə ərazilərdən biri Rusiya imperiyasının süqutu ərəfəsində Yelizavetpol quberniyasının tərkibinə daxil olan və dörd qəzanı – Şuşa, Zəngəzur, Cavanşir və Qaryagin (sonralar Cəbrayıl) rayonlarını özündə birləşdirən Qarabağ idi [1, s.58].

Çarizm işğal etdiyi ərazilərdə müstəmləkəçilik siyasətini həyata keçirmək üçün müxtəlif üsullardan istifadə edirdi. Onlardan biri digər xalqların regiona köçürülərək azərbaycanlılara məxsus torpaqlara yerləşdirilməsi idi. Köçürmə siyasəti çarizmin müstəmləkə siyasətinin tərkib hissəsinə çevrildi. Bu siyasət nəticəsində müxtəlif xalqlar – rus, erməni, alman, polyak və b. Azərbaycana yerləşdirildilər. Lakin yerləşdirmədə üstünlük ermənilərə verilirdi. Bu da səbəbsiz deyildi. Dövlətləri olmadığından Şərqdə daim başqa hakimiyyət altında yaşayan, region xalqlarının psixologiyasını, dillərini yaxşı bilən, adət-ənənələrinə dərindən bələd olan, şəraitə daha tez uyğunlaşan, itaətkar ermənilər həmişə işə başqalarından daha çox münasib olduqlarından çarizmin müstəmləkə siyasətində ən əlverişli vasitəyə çevrildilər (1, s.59). Çarizm uzun illər boyu "parçala, hökm sür" siyasətini həyata keçirmək üçün özünə etibarlı elementləri Xəzərin şimal sahillərini işğal edərək yerləşdirməyə çalışmışdı. Bundan ötrü yaradılmış xususi komissiya on minlərlə ermənini Osmanlı və İran ərazilərindən köçürərək Cənubi Qafqazda yerləşdirdi. Əgər 1823-cü ildə Qarabağ əyalətində 10 min nəfər erməni var idisə, 1828-1829-cu illərdə onların sayı 18 min, 1843-cü ildə isə 34 min 606 nəfərə çatdı (2, c.228). N.İ.Şavrov bununla bağlı olaraq yazırdı ki, 1828-1830-cu illərdə Cənubi Qafqaza 40 min İran və 84 min Türkiyə ermənisi erməni əhalisinin yox dərəcəsində olduğu Yelizavetpol və İrəvan quberniyalarında ən yaxşı torpaqlarda yerləşdirildilər. Yelizavetpol quberniyasının dağlıq hissəsi (keçmiş Dağlıq Qarabağ-T.C) və Göyçə gölünün sahilləri ermənilərlə məskunlaşdırıldı. 124 mindən çox ermənin rəsmi olaraq 120 mini və qeyri-rəsmi olaraq isə daha çox erməni həmin əraziyə yerləşdirildi. N.Şavrov yazırdi ki, Cənubi Qafqazda yaşayan 1 milyon 300 mindən artıq ermənin 1 milyondan çoxunun diyarın köklü sakinlərinə aidiyyəti yoxdur və bizim tərəfimizdən köçürülərək yerləşdirilmişlər (2, c.63-64).

Ermənilərin Azərbaycan ərazilərinə köçürülməsinin növbəti mərhələsi XIX əsrin ikinci yarısında oldu. Osmanlı ərazisində hökumət əleyhinə baş verən qiyamlardan sonra köçən 35-60 min erməni Şimali Azərbaycana yerləşdirildi. Əgər köçürülmə nəticəsində 1873-cü ildə Yelizavetpol quberniyasında 99 min 918 nəfər erməni yaşayırdısa, 1886-ci ildə onların sayı artaraq 258 min 324 nəfərə çatdırıldı (2, c.232). Artıq köçürülənlər üstün olaraq İrəvan quberniyasına, Ermənistanın sonralar iddia etdiyi keçmiş Dağlıq Qarabağ regionuna və Naxçıvana məhz o zaman yerləşdirildilər.

Çarizmin ermənilərin Azərbaycan torpaqlarında yerləşdirilməsində başlıca məqsədi heç də erməni maraqları deyildi. Ermənilərin arzu və istəkləri ilə çarizmin müstəmləkə siyasətinin həyata keçirilməsi üsulları üst-üstə düşürdü. Çarizim bununla diyari iqtisadi və siyasi cəhətdən imperiyaya daha sıx bağlamaq, vahid təsərrüfat sistemi yaratmaq, təbii sərvətlərini talayıb aparmaq, Osmanlı imperatorluğu və İran ilə sərhəddə təhlükəsizliyi təmin etmək niyyətini güdürdü (1, s.60). Azərbaycanlıların münbit torpaqlarına yerləşərək çarizmin yaratdığı imtiyazlar və güzəştlər hesabına qısa müddətə varlanan ermənilər Cənubi Qafqazda etnik-milli ziddiyyətlərin, münaqişələrin və axıdılan qanların baiskarına çevrildilər.

Azərbaycan ərazilərinə ermənilərin yerləşdirilməsi XX əsrin əvvəllərində də davam etdirildi. Belə ki, 1904-1905-ci illərdə xarici ölkələrdən 45 min erməni Cənubi Qafqaza gətirilərək yerləşdirildi (4). 1915-ci ildə Təbriz və ətraf ərazilərdən Cənubi Qafqaza köçürülən ermənilərin sayı 60 min nəfər təşkil edirdi. Təkcə 1915-ci ilin iyul ayında Qafqaz canişininin sərəncamına əsasən Cavanşir və Şuşa qəzalarına 24 min nəfər erməni yerləşdirilmişdi. Avqust ayında isə 52 min ermənin gəlməsi gözlənilirdi. Onlarin 15 mini Yelizavetpola, 15 mini Şuşa, 10 mini Qazax, 8 mini Cavanşir, 4 mini isə Ərəş qəzalarina yerləşdirilməli idi (5).

"Qafqaz təqvimi"nin məlumatına görə, Qarabağ əhalisinin 1 yanvar 1916-cı il tarixinə olan ümumi sayı 242 min erməni və 322 min azərbaycanlı təşkil edirdi. Bununla yanaşı, erməni əhali daha çox Qarabağın dağətəyi rayonlarının dar, kəsişmə zolağında cəmləşmişdi. Ərazi münaqişəsi başlanandan tərəflər onun həll variantlarını təklif edirdilər. Əgər Azərbaycan hökuməti dövlətlər arasında sərhədlərin müəyyən edilməsinin əsas meyarı kimi tarixi prinsip irəli sürürdüsə, Ermənistan tərəfi "ermənilərin yaşadığı yer erməni torpağıdır" prinsipi ilə hərəkət edirdi. Məhz bu mərhələdə "Dağlıq Qarabağ" termini siyasi əhəmiyyət kəsb etdi. Dağlıq Qarabağın erməni əhalisi burada öz inzibati hakimiyyət orqanlarını yaratmaqla Ermənistana birləşməyə çalışırdı. Münaqişənin bu mərhələsində onun həllində böyük dövlətlər – Osmanlı imperiyasının simasında Dördlər İttifaqı ölkələri və İngiltərənin simasında Antanta fəal iştirak edirdilər.

1918-ci ilin oktyabrında türk qoşunlarının Dağlıq Qarabağa daxil olması erməni əhalinin Azərbaycan hökumətinin bu region üzərində yurisdiksiyasını qeyd-şərtsiz tanımasını təmin etməsə də, Azərbaycana bu ərazi üzərində nəzarətini bərqərar etməyə imkan verdi. Birinci Dünya müharibəsində Dördlər İttifaqı ölkələrinin təslim olması (kapitulyası) 1918-ci ilin oktyabr-noyabr aylarında türk qoşunlarının Cənubi Qafqazdan çıxarılmasına və bölgənin milli-dövlət strukturu üzərində nəzarətin Antanta ölkələrinin əlinə keçməsinə səbəb oldu. Beləliklə, Cənubi Qafqazda Böyük Britaniyanın dominantlıq dövrü başladı və bu iki müstəqil respublika arasında ərazi ziddiyyətlərinin aradan qaldırılmasında və ya kəskinləşməsində müəyyən rol oynadı.

Qeyd edək ki, 1918-ci ildə Qarabağda ingilis-fransız havadarlarına arxalanan Andranikin quldur dəstələri ağlasığmaz vəhşiliklər törətmişdilər. Antanta qoşunlarının Zaqafqaziyada baş komandanı olan general Tomson Zəngəzur qəzasının beşdə dörd hissəsini Azərbaycan hökumətini xəbərdar etmədən Andronikə verir. Bundan şirniklənən Andranik Ozanyanın daşnak quldur dəstələri birbaşa Ermənistan hökumətinin göstərişləri əsasında 1918-ci ilin yay-payız aylarında Naxçıvan, Zəngəzur və Qarabağ bölgələrində Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin sərhədlərini pozaraq dinc əhaliyə qarşı kütləvi soyqırımı həyata keçirdilər. Nəticədə Zəngəzurda 115, Cavanşir, Cəbrayıl və Şuşa qəzalarında 21, İrəvan quberniyasında isə 60-dan çox Azərbaycan kəndi məhv edilmiş və 100 mindən çox türk-müsəlman əhalisi öz doğma yurdundan didərgin salınmışdı (6, s.15).

Ermənistanın hiyləgər siyasi təbliğatı və güclü hərbi yardımı nəticəsində Qarabağın dağlıq hissəsində kök salmış ermənilər iyulun 22-də onun "müstəqilliyini" elan etməyə cəhd göstərdilər. Bu məqsədlə 1918-ci ilin iyul və sentyabr aylarında keçirdikləri I və II qurultaylarda bu mahalların müstəqilliyini elan etdilər. Hökumət Bakıdakı Şaumyan daşnaq-bolşevik rejiminin hərbi qüvvələrinə qar-

şı mübarizə apardığından, erməni separatçılarının törətdiyi problemi danışıqlar yolu ilə nizama salmağa çalışırdı. Bu məqsədlə Şuşaya nümayəndə heyəti göndərilmişdi. Avqustun 15-də Andronikin törətdiyi soyqırımlar ilə əlaqədar Ermənistan hökumətinə etiraz notası verilmişdir. Erməni hökuməti iki gün sonra verdiyi cavabında Andronikin guya Xüsusi erməni korpusuna "tabe olmadığını" bildirərək, bu yalanla məsuliyyətdən yaxa qurtarmağa çalışmışdı. Həmin dövrdə Ermənistan hökuməti Qarabağın Azərbaycanın tərkibində olmasını təsdiq edirdi. Bunu avqustda Şuşaya nümayəndə heyəti göndərmək üçün Ermənistanın Tiflisdəki diplomatik nümayəndəliyinin oradakı (Tiflisdəki) rəsmi Azərbaycan orqanlarına müraciəti də sübut edir.

1918-ci ilin payızında Zəngəzurun bir hissəsində möhkəmlənən Andranik burada bir növ erməni dövlətini yaratmağa çalışırdı. O, Zəngəzuru, Qarabağı və Dağlıq Qarabağdan şimalda yerləşən Gəncə quberniyasının torpaqlarını "Kiçik Ermənistan" adlandıraraq bu ərazilərdə azərbaycanlı əhalisinə qarşı vəhşiliklər törədərək əraziləri azərbaycanlılardan təmizləməyi qarşısına məqsəd qoymuşdu.

AXC-i parlamentinin sədri M.Topçubaşov (1862-1934) Osmanlı dövlətinin Xarici İşlər naziri ilə 1918-ci il noyabrın 18-də İstanbulda apardığı danışıqlar zamanı bildirmişdi: Ermənilərin ortaya atdıqları Qarabağ məsələsi 5 ya 10 kənd məsələsi deyil, mübahisə bütöv 4 sancaq – Şuşa, Cavanşir, Cəbrayil və Zəngəzur üstündədir. Bu elə bir xanlığın ərazisidir, burada erməni və müsəlmanların sayı bərabər olmasa da, hər halda ermənilərin mütləq çoxluğu barədə danışmağa əsas yoxdur, özü də onlar buranın yerli əhalisi deyildirlər. Rusiya ilə müharibədən sonra Türkiyədən buraya köçənlərdir... Nəhayət, Qarabağın özündə ermənilər yığcam halda yaşamırlar, müsəlmanlarla qarışıq məskundurlar. Bununla belə, biz məsələnin sülh yolu ilə həlli tərəfdarıyıq.

1918-ci ilin dekabrın 26-da Gorusda azərbaycanlılar və ermənilər arasında sülhü bərqərar etmək məqsədilə ingilis zabiti Hibbon keçirdiyi görüşdə general Tomsonun Zəngəzurun böyük bir hissəsinin Andranikə verilməsi haqqında əmri elan edir. Bu bir daha ingilislərin ermənilərə olan sevgisi və dəstəyindən xəbər verirdi. 1919-cu ilin yanvarında İngiltərə Qarabağda Azərbaycanın yurisdiksiyası altında xüsusi Qarabağ general-qubernatorluq adminstrasiyasının yaradılması yolu ilə münaqişə zonasının ərazi baxımından təcrid olunması modelini irəli sürdü. İngilislərin bu qərarı heç də Azərbaycana olan xüsusi rəğbətdən irəli gəlmirdi. İngilis komandanlığı sadəcə İrəvanla müqayisədə Bakı ilə daha sıx bağlı olan Dağlıq Qarabağın humanitar problemlərini daha səmərəli şəkildə həll etməyə çalışırdı.

1919-cu cu ilin əvvəllərindən başlayaraq Dağlıq Qarabağ ərazilərində erməni quldur dəstələri tərəfindən hücumların miqyası genişlənir. Azərbaycan hökuməti təhdidlərin qarşısının vaxtında alınması məqsədilə bir sıra qabaqlayıcı tədbirlər həyata keçirməyə qərar verir. 1919-cu ilin yanvarın 15-də hökumət general Tomsonun razılığı ilə Cavanşir, Şuşa, Cəbrayıl və Zəngəzur qəzalarından ibarət müvəqqəti Qarabağ general-qubernatorluğunu yaradır və 29 yanvar tarixində doktor Xosrov bəy Sultanovu general-qubernator vəzifəsinə təyin edir. Qarabağın erməni milli yığıncağının Xosrov bəyin təyinatına etiraz olaraq tərtib etdikləri məktubda yazırdı ki, "Qarabağın erməni milli yığıncağı Azərbaycan hökuməti tərəfindən təyin olunan general-qubernatorla bağlı bildirir ki, onlar heç vaxt bu faktla barışmayacaqlar".

General-qubernatorun vəzifələri dəqiq və konkret idi: erməni hərəkatına qarşı mübarizə və onun tamamilə ləğv edilməsi, yuxarıda göstərilən qəzalarda qəti qayda-qanun yaradılması, yerli hakimiyyətin təşkili, qaçqınların ərzaqla təmin olunması, onlara kömək göstərilməsi və əvvəlki yaşayış yerlərinə qaytarılması. Lakin Qarabağın erməni əhalisi heç bir vəchlə Azərbaycan hökumətinə tabe olmur, üstəlik Ermənistan hökuməti bunu "Ermənistanın ərazi hüquqlarına qəsd" adlandıraraq Azərbaycan hökumətinə öz etirazını bildirirdi. Dövlət arxivində saxlanılan sənəddə qeyd edilirdi ki, əslində bəhs olunan dövrdə Dağlıq Qarabağda ikihakimiyyətlik mövcud idi. Qarabağın Erməni Milli Şurası İşxanyan başda olmaqla azərbaycanlılara qarşı erməni əhalisi içərisində nəinki qızışdırıcı təbliğat aparır, həmçinin hərbi əməliyyatlara da başçılıq edirdi. Qarabağın bütün erməni əhalisi bu Milli Şuraya tabe idi və onun tapşırıqlarını sözsüz yerinə yetirirdi.

Qarabağda olan daşnak erməni təşkilatları Qarabağ general-qubernatorluğuna etiraz olaraq 1919-cu il aprel ayında keçirdikləri beşinci qurultayında Azərbaycana qarşı münasibətlərini müzakirə edib, daşnak ünsürlərinin təzyiqi altında Azərbaycan hökumətilə əlaqəsi olan hər hansı bir dövlət idarəçiliyini qəbul etməyəcəkləri barədə qərar verdilər. Bunun ardınca 1919-cu il aprelin sonunda erməni separatçıları keçirdikləri qurultayda Qarabağ general-qubernatorunun hakimiyyətini tanımaqdan

imtina etdilər. Yenə Azərbaycan hökumətinin təkidi ilə general Tomson 1919-cu il mayın 5-də separatçı şəxslərin Qarabağdan çıxarılması haqqında sərəncam verdi və iyunun 5-də onlar ingilis nümayəndələrinin müşayiəti ilə Şuşanın ermənilər yaşayan hissəsində keçirilən mitinqdə ermənilər Azərbaycan hökumətini tanıdıqlarını bildirdilər.

1919-cu ilin yay aylarında Yuxarı Qarabağda artıq nisbi sakitlik hiss olunmağa başladı. 1919-cu ilin yayında Azərbaycan hökumətinin qəti mövqeyi, məqsədyönlü siyasəti, Xosrov bəy Sultanovun prinsipal mövqeyi və qətiyyətli tədbirləri nəticəsində Andranikin və başqa daşnak qüvvələrinin Qarabağda quldur basqınlarına son qoyuldu. Cümhuriyyət hökumətinin sülhsevər və humanist siyasəti nəticəsində bölgənin dinc erməni əhalisi Azərbaycan hökumətinin hakimiyyətini tanıdı (7, s.256). Bununla əlaqədar 1919-cu ilin avqustunda Azərbaycan hökuməti Respublikanın suverenliyini tanımaq haqqında Dağlıq Qarabağ ermənləri ilə müqavilə bağladı (8, s.193).

Azərbaycan Respublikasının tərkibində Qarabağ general-qubernatorluğunun yaradılması ilə "Qarabağ" termini Çar Rusiyasının 1822-ci ildə Qarabağ xanlığını ləğv etməsindən sonra itirdiyi inzibati-siyasi mənasını özünə qaytardı. İngilislərin qətiyyətli addımları Dağlıq Qarabağın erməni əhalisinin siyasi əhvali-ruhiyyəsinə müəyyən təsir göstərmişdi. 1919-cu ilin avqustr ayında Dağlıq Qarabağ ermənləri ilə Azərbaycan hökuməti arasında müvəqqəti razılıq əldə edildi və deklorasiya imzalandı. Avqustun 15-də Qarabağ ermənilərinin Şuşada baş tutan VII qurultayının 4-cü iclasında ermənilər Azərbaycan hökumətinə 26 bənddən ibarət "Dağlıq Qarabağ ermənilərinin Azərbaycan hökuməti ilə müvəqqəti Saziş"i təqdim etdilər. Müqaviləyə görə, "Qarabağın – ermənilərin məskunlaşdığı Şuşa, Cavanşir və Cəbrayıl (Dizaq, Vərəndə, Xaçın və Caraberd) dağlıq hissəsi bu məsələ Paris Sülh konfransında həll edilənə qədər özünü Azərbaycan Respublikasının hüdudlarına daxil hesab edirdi". Həmçinin, Yuxarı Qarabağın ərazisində bütün inzibati vəzifələrə ermənilər təyin edilməli və Qarabağ general-qubernatorluğu yanında yaradılan Şurada 3 erməni və müsəlman təmsil olunmalı idi. Ermənilər həmçinin mədəni muxtariyyət tələb edirdilər. Azərbaycan hökuməti Qarabağın erməni əhalisinə maddi-mənəvi yardım etməli, söz azadlığı verməli, milli münaqişədə iştirakına görə heç kəs cəza almamlı idi. Beləliklə, tərəflər arasında müqavilə imzalansa da, lakin ermənilər öz ərazi iddialarından əl çəkmək istəmirdilər.

Bu "Dağlıq Qarabağ" terminin siyasi mənada işlədildiyi ilk sənəd idi, bu ərazi isə Azərbaycan Respublikasının ərazisinin bir hissəsi kimi tanınırdı. Bundan başqa, sənəddə konkret olaraq, Dağlıq Qarabağın ermiənilərin məskunklaşdığı hissəsi - Dizaq, Xaçın, Vərəndə və Çiləbörd göstərilir. Lakin ermənilər bu sazişin Qarabağın azərbaycanlı general-qubernatorunun təzyiqi ilə bağlandığını hesab edərək onu qəbul etmədi.

1919-cu ilin sonlarında Ermənistan hökuməti Dağlıq Qarabağın "azad" edilməsi üçün 19 milyon manat pul ayırmışdı. Bütün bunların nəticəsində 1920-ci ilin martında erməni separatçıları daha da azğınlaşdı. Martın 22-23-də Ermənistanın iştirakı və Moskvanın sifarişi ilə Dağlıq Qarabağda Azərbaycana qarşı xəyanətkar çıxışlar baş verdi. AXC hökuməti isə məcburən ölkənin digər sərhədlərini qoruyan qoşunları, hərbi hissələri dərhal bu qiyamı yatırmaq üçün Qarabağa göndərdi. Bunun nəticəsində də şimal sərhədlərimiz müdafiəsiz qaldı və Denikinə Şimali Qafqazda qalib gələn XI Qırmızı ordu Azərbaycan sərhədlərini asanlıqla keçdi. Aprel işğalı nəticəsində AXC süquta uğradı və Qarabağ general-qubernatorluğunun da fəaliyyətinə son qoyuldu.

Nəticə. 1918-ci ilin payızında Zəngəzurun bir hissəsində möhkəmlənən Andranik burada bir növ erməni dövlətini yaratmağa çalışırdı. O, Zəngəzuru, Qarabağı və Dağlıq Qarabağdan şimalda yerləşən Gəncə quberniyasının torpaqlarını "Kiçik Ermənistan" adlandıraraq bu ərazilərdə azərbaycanlı əhaliyə qarşı vəhşiliklər törədərək əraziləri azərbaycanlılardan təmizləməyi qarşısına məqsəd qoymuşdu. Keçirilən 9 qurultayda müəyyən "nailiyyətlər" əldə etməyə cəhd göstərsələr də, AXC hökumətinin qətiyyətli addımları sayəsində erməni istəkləri puç oldu.

ƏDƏBİYYAT

1. Qasımlı M, Azərbaycan Respublikasının xarici siyasəti (1991-2003): 2 hissədə. I hissə. –Bakı: Mütərcim, 2015. -648 s.

2. Вердиева Х, Переселенческая политика Российской империи в Северном Азербайджане. Баку, 1999, 228 с..

3. Глинка С. Описание переселения армян Азербайджанских в пределы России, с кратким предварительным изложением исторических времен Армении. М., 1831. -234 с.
4. Помощник начальника Эриванского Губернского Жандармского Управления в Карской области –начальнику Тифлисского ГЖУ. 15.09.1908. №1088. Секретно. –Azərbaycan Respublikasının Siyasi Sənədlər Arxivi, fond 276, siyahı 8, iş, 275, vərəq 1.
5. Помощь беженцам. – Газ "Баку", Баку, 1915, 1 августа, №171.
6. Hacıyev İ, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin erməni təcavüzünə qarşı mübarizəsi // Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin 100 illik yubileyinə həsr olunmuş Beynəlxalq Elmi konfransın materialları, BDU, 2018, 1111 s.
7. Azərbaycan tarixi (Ən qədim zamanlardan-XXI əsrin ilk onilliklərinədək). Dərslik. Bakı: Elm, 2008, 696 s.
8. Əzizov T, Azərbaycan XX əsrin əvvəllərində. Baki: Zaman, 1997, 256 s.
9. Bəxtiyar Qaraca, "Qarabağ general-qubernatorluğunun yaradılması". - https: //wikivisually.com/langaz/wiki/Qarabağ%C4%9F_generalqubernatorlu%C4%9Fu [01.10.2023].

ТАЛЕХ ДЖАФАРОВ
Старший преподаватель кафедры Всеобщей истории и технологии преподавания истории Азербайджанского государственного педагогического университета, доктор исторических наук, Докторант заочного отделения кафедры истории Азербайджана (гуманитарные науки) Бакинского государственного университета по программе доктора наук

ШАБНАМ ДЖАФАРОВА
Преподаватель кафедры истории тюркских народов Бакинского государственного университета

СЪЕЗДЫ АРМЯНСКОГО НАЦИОНАЛЬНОГО СОВЕТА В ШУШЕ И ИХ ПОСЛЕДСТВИЯ ДЛЯ АДР (1918-1920-Е ГГ.)

Основной целью армянских съездов, проведенных членами Армянского национального совета в Шуше, было добиться господства Армении на территории бывшего Нагорного Карабаха, вывести эту территорию из-под контроля АДР. Для достижения этой цели следует особо отметить военную и финансовую поддержку, оказываемую Дашнакской Арменией. Другим вопросом проведения съездов было добиться предоставления АДР исключительных прав и привилегий карабахским армянам. 9 Власти Армении не остановили карабахскую политику АДР, наоборот, еще больше укрепили свои позиции.

Ключевые слова: Армянский национальный совет, армянские конгрессы, Анрдонич, Нагорный Карабах.

TALEH JAFAROV
Head teacher of the Department of General History and History Teaching Technology of Azerbaijan State Pedagogical University, Doctor of Philosophy in History, Part-time doctoral student of the Baku State University's Department of History of Azerbaijan (Humanities) in the Doctor of Sciences program

SHABNAM JAFAROVA
Lecturer of the Department of History of Turkic Peoples of Baku State University

CONGRESSES OF THE ARMENIAN NATIONAL COUNCIL HELD IN SHUSHA AND THEIR CONSEQUENCES FOR THE APR (1918-1920S)

The main goal of the Armenian congresses held by the members of the Armenian National Council in Shusha was to achieve Armenian supremacy in the territory of the former Nagorno-Karabakh, to get the territory out of the control of the APR. To achieve this, the military and financial support provided by Dashnak Armenia should be especially noted. Another issue in the

holding of congresses was to achieve the granting of exclusive rights and privileges to Karabakh Armenians by the APR. 9 Armenian congresses did not weaken the APR's Karabakh policy, on the contrary, it strengthened its hand even more.

Keywords: Armenian National Council, Armenian congresses, Anrdonic, Nagorno-Karabakh.

Məqalənin redaksiyaya daxil olduğu tarix 01 oktyabr 2023-cü il.
Məqalənin çapa qəbul olunma tarixi: 05 oktyabr 2023-cü il.
Rəyçilər: t.e.d. Sevinc Əliyeva, t.e.d. Qabil Əliyev.